

egyházi adó kötelező fizetését – amit Németországban egyenesen a bérből vonnak le, s a munkáltató számlán továbbítja az egyházmegyei postafióknak -, és az összeget eljuttatta egy szegény dél-amerikai parókiának. Botrány, hogy az egyház sem a háborút nem tudta megakadályozni – nem élt a kiátkozás vagy a morális elítélés jogával –, sem a „jóléti társadalmat” nem tudta humanizálni.

Töretlen Jézus-hívő volt, a krisztusi értékrend szolgálattevője. Katolikus, azaz egyetemességben gondolkodó, de megrögzötten antiklerikális, mint Péguy, Lamennais és a barátja, Lacordaire, amíg a domonkos rend be nem fogadta őt, Max Jacob, Claudel, az öreg Brecht stb. Úgy vélte, hogy az ősi keresztény „Jó Hír” csak akkor lenne képes hatni vagy érvényre jutni a társadalomban, ha egy olyan vezetés képviselné az eklézsia közösségét, amely tekintéllyel bír, a Fölkent Igéjével és Praxisával száll szembe a hadsereg agresszivitásával, a katonai szolgálattal, a nagytökével, a média-manipulációkkal. Egy túl szervezett, folytonosan a struktúráját féltő egyház gyöngé és béna ehhez, mert állandóan önmagával van elfoglalva. A *Dr. Murke összegyűjtött hallgatásaiban* ezt írja: „Egy hangnak egyszerűen azt kell mondania: Isten – de egy templomakusztika nélküli hangnak kell lennie, úgyszólván egy másik akusztikai térben kellene szólnia.”

Reménykedett, hogy egyszer talán ez a konfliktus, ami a személyes hit és az intézményes vallásosság között fennáll, a Gondviselés segítségével megszűnik. Utolsó írásában, bár kívülállónként – köztük *Egy szolgálati út vége*, 1968 – először

fogalmaz meg egy, az emberiség maradványaira épülő, bizakodó utópisztikus világot. Boldogító világ lesz, magában hordozza mindannak tudatát, melyet az ókori görögök és latinok s később, két évezreden át, a keresztény lelkület megalkotott, amire akkor is, most is vágytak és vágnak az emberek, amiben hittek – mindezt sűrítve, mint a lét értelmének esszenciáját. Ezt az összetartó, mozgósító erőt, ezt a tikos tudást nem ismerhetik azok, akiket megfertőzött az erőszak, a korrupció és a hatalom szelleme. Óriási szeretetfölnyt, belső ellenálló akaratot, passzív szembeszegülést jelent.

A kölni érsekség 1985. július 18-án kelt nyilatkozatában a következőket közölte: „Július 19-én a bornheim-menti Szent Márton egyházközségben egyházi temetésben részesül. Köztudott, hogy Heinrich Böll kilépett a katolikus egyházból. A kölni érsekség általános helynöksége mégis úgy látja, hogy megvannak megtérésének az egyházjog által az egyházi temetéshez megkövetelt jelei. Heinrich Böll

halála előtt megkérte pap barátját (*Herbert Falkenröhl van szó, aki az író egész felnőtt életét odaadón végigkísérte – a szerző közbevetése*), hogy egyháziilag temesse el. Ez a pap a szent kenetet is kiszolgáltatta neki.”

A ZSIDÓK ÉS KERESZTÉNYEK EGYÜTT MENTHETIK MEG EURÓPÁT

Mit nyer Európa, ha megnyeri is az egész világot, de elveszíti saját lelkét? Európát az a veszély fenyegeti, hogy elveszíti saját lelkét – kérdezte Jonathan Sacks, a Brit Nemzetközösség ortodox főrabbija Rómában, a Pápai Gergely Egyetemen 2011. december 12-én tartott előadásában Kurt Koch bíboros meghívására.

– Amit be szeretnék mutatni előadásomban – fejtette ki a rabbi – azok a piacgazdaság és a demokratikus kapitalizmus vallási gyökerei. Mindezt egy olyan kultúra hozta létre, ami telítve van a zsidó-keresztény örökséggel, és a piacgazdaság eredetileg ennek értékeit hivatott kiteljesíteni. Másodszor, a piac sosem hoz létre tartós egyensúlyt. Éppen ellenkezőleg: a piac maga aláássa azon értékeket, amelyek elhozták a virágzását és elsőbbséget adtak neki a „kreatív rombolás” folyamata által. Harmadszor, az Európa egészséges jövője politikailag, gazdaságilag és kulturálisan is a spirituális dimenzióval együtt képzelhető el. Vesd el ezt, és sokkal többet veszítesz!

A rabbi beszédében áttekintette a zsidóság és a katolikus egyház kapcsolatát, leszögezve: az egyáltalán nem volt problémamentes évszázadokon át, mígnem 1960-ban Jules Isaac be nem mutatta XXIII. János pápának a keresztény antiszemitizmusról készült összefoglalóját. Jött a II. vatikáni zsinat (annak is a Nostra Aetate kezdetű dokumentuma, amely az egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról szól), és attól kezdve a katolikusok és a zsidók nem ellenségként, hanem barátként tekintenek egymásra, ami „az egyik legdrámaibb változás” a vallások és az emberiség történetében. Így aztán manapság a fő probléma nem a keresztények és zsidók kapcsolata. Ma az egyik oldalon a zsidók és keresztények állnak együtt, kéz a kézben, a másikon pedig az Európát „egyre inkább, egyre agresszívabban szekularizáló erők”.

– Ha Európa elveszti zsidó-keresztény örökségét, amiből történelmi identitása származik, valamint irodalma, művészete, zenéje, oktatása, politikája és, amint látni fogjuk, gazdasága legnagyobb teljesítményei, elveszíti önazonosságát és nagyságát, ha nem is azonnal, de még azelőtt, hogy ez a század véget érne. Amikor egy civilizáció elveszti a hitét, elveszti a jövőjét. Amikor visszanyeri hitét, visszanyeri jövőjét is. A gyermekeink miatt és az ő még meg nem született gyermekeik miatt is nekünk – zsidóknak és keresztényeknek, egymás mellett állva – meg kell újítanunk hitünket és annak prófétai hangját. Segítenünk kell Európának, hogy visszanyerje lelkét” – állította Sacks.

A főrabbi úgy vélte, „Európa pénzügyi helyzete jobb lenne ma, ha az emberek ismernék a Bibliájukat”. Sacks rámutatott: származásától függetlenül az emberi személy méltóságának tisztelete, a tulajdon tisztelete, a munka

tisztelete mind megtalálható a Bibliában. A kapitalizmusnak, ami vallásos értékeken nyugszik, ugyanezen vallásos értékek adják meg a határait is – mutatott rá Jonathan Sacks. Ugyanis a kapitalizmus sem tökéletes. A héber Biblia elutasítja a darwinista szemléletet. Ez az ókori görögök etikája, nem pedig az ókori Izraelé. A Bibliában a jóléti törvénykezés egészen kifinomult rendszerét találjuk, például hogy minden hetedik és 15. évben újrászűtik a javakat az egyenlőtlenségek megszüntetése érdekében.

A középkori zsidó közösségek apró jóléti államokat alkottak, amiben kis alapítványokkal segítették a szegény özvegyeket, a betegeket – emlékeztetett a rabbi. Mindez pedig teljesen önkéntes alapon történt, a közösség döntése alapján, minden kormányzati hatalom nélkül, sokszor formális jogok nélkül.

A piac összekapcsolódik – Daniel Bell szavaival – a „kreatív rombolással”; a kapitalizmus kulturális ellentmondásokat hordoz, és rombolja azokat az alapokat, amire épült. A saját jogán alapuló „rendszer” és ideológiává válik. A piac megadja a választás lehetőségét – aminek következtében a jó és rossz sokszor már nem jelent semmit, csak a vágyak kielégülését vagy ennek megghiúsulását. Az, hogy különbséget tegyünk ilyen-olyan vágyaink jó vagy rossz volta között, a piacon feleslegessé válik. Erkölcs helyett jogra alapozunk, a kérdés az lesz, mihez van jogunk, nem az, hogy mi igazságos, a homo sapiens felváltja a homo economicus, és a piaci fundamentalizmus irányít.

Sacks ezután hosszan taglalta a mostani gazdasági válság okait. A rabbi dicsérni kezdte a feudalizmust: a középkori földesúr – akármennyire is gyakori volt, hogy kizsákmányolta alattvalóit – mégis függött tőlük, azaz organikus kapcsolat állt fenn közöttük. A középkori földesúr érdekelt volt a birtokain lakók jólétében. Amivel Sacks szembeállítja a középkori földbirtok működését, azok a transznacionális vállalatok. Kinek felelősök a nemzetközi vállalatok? – teszi fel a kérdést. Sokszor nem is alkalmaznak munkásokat, kiszervezik a munkát jó messzire. Az ilyen vállalatok extrém mobilitása veszélyezteti a felelősségre vonás lehetőségét, hiszen végső soron mintha már a felelősséget is „outsourcingolni” lehetne. Ahelyett, hogy megbíznánk egymásban, a jogászaink biztosítékokat írnak a szerződésekbe. Ez történelmi eltolódás a bizalom gazdasága felől a kockázat gazdasága felé.

A piac nem a materializmusban gyökerezik, hanem a spiritualitásban. Nem rendszerekben kell megbíznunk, hanem az emberek felelősségében. „Erkölcs, felelősség, átláthatóság, elszámoltathatóság, becsület és tisztesség nélkül a rendszer elbukik”. A jó életvitel a zsidó-keresztény hagyományban „nem kormányoktól, jogtól, rendőrségtől és szabályozó szervektől, bíróságtól és jogi büntetésektől függött”, hanem Istennek az ember szívében megszólaló szavától. A zsidók és keresztények tisztán megkülönböztették a jót és a rosszat. A zsidóknak és keresztényeknek – hangsúlyozza a brit főrabbi – nem

volt szüksége szabályozó szervekre ahhoz, hogy a közjóért dolgozzanak. Egyszerűen tudták, hogy felelősek a döntéseik és cselekedeteik következményeiért, még akkor is, ha jogilag nem vonják őket felelősségre. „Azok a társadalmak, amelyek az önérdeket a közjó elé helyezik, szétesnek. Aki azt hiszi, hogy a liberális demokrácia és a szabadpiac megvédhető pusztán a joggal és a szabályozással, a kötelesség és erkölcs bensővé tétele nélkül, tragikusan téved.”

Sacks szerint „a fogyasztói társadalom arra bátorította az embereket, hogy az a pénzt költsék el, amivel nem rendelkeznek, olyan dolgokat vegyenek, amire nincs szükségük, és olyan boldogságot akarjanak elérni, amit nem tudnak fenntartani. Ki a gazdag? Az, aki élvezni meglévő javait. A fogyasztói társadalom épp az ellenkezőjét mondja. Ki a gazdag? Az, aki megveheti, amije még nincs.”

Jonathan Sacks felidézte apja emlékét, aki Lengyelországból menekült el, „ismerte a szegénységet és megélte azt”. De ettől még gazdag spirituális és kulturális élete volt, szerette a klasszikus zenét, a festészetet, a zsinagógát és a zsidó hitét. Hogy védte meg magát a judaizmus? – tette fel a kérdést a rabbi. Őt olyan dolog segítségével, amit a kereszténység is magáénak vall, és amelyek évszázadokon át mentesek voltak a piaci logikától – válaszolja. Ezek pedig a szombat (kereszténységben a vasárnap), a házasság és a család, az oktatás („a piac szolgálja az oktatást”), a tulajdon eszméje és a jog. Mindez nem képezte gazdasági számítás tárgyát: a zsidó vallás (a keresztény is) azt mondta a piacnak, eddig és ne tovább.

A zsidó vallás és a kereszténység mindig is elutasította azt az elképzelést, hogy a piac kormányozza az egész életünket, mivel a piac csak életünk egy szeletét kormányozza. „Vannak olyan dolgok, amelyek emberségünk alapját adják, és nem mi hozzuk létre őket; hanem sokkal inkább azoktól kapjuk, akik előttünk éltek, és Istentől magától.” Amikor minden, ami számít, adás és vétel tárgya lehet, akkor a piac aláássa saját létezésének alapjait – figyelmeztetett Jonathan Sacks.

„Manapság Európa szekulárisabb, mint a kereszténység előtti Róma utolsó napjaiban, a bűnös pedig az agresszív tudományos ateizmus, ami süket a hit zenéjére; a beszűkült materializmus, ami vak az emberi lélek képességeire; a nemzetközi vállalatok, amelyek kontrollálhatatlanok és erősebbek a nemzeti kormányoknál.”

Jonathan Sacks előadása zárásaként kifejezi egyetértését XVI. Benedek pápával. „Van egy alapvető kifejezés, amit gyakran használ XVI. Benedek pápa: kreatív kisebbség. Ha van valami, amit tudnak zsidók, az az, hogy miként legyenek kreatív kisebbség. Azt indítványozom, hogy a zsidóknak és katolikusoknak együtt alkossanak kreatív kisebbséget. Egy duett mindig erősebb, mint egy szóló.”

A recesszió idején Jonathan Sacks szerint helyre kell állítanunk az olyan ár nélküli értékek jogos helyét a társadalomban, mint a házasság, a család, az otthon, a szülők és gyermekek közösen eltöltött ideje, a személyes barátságok, amelyekre a közösségek épülnek, és terjeszteni kell Isten áldását.